

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 33(477)+316.32

Мартиненко В.В.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Національного університету державної податкової служби України*

ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ

Досліджено основні положення теорії економічної безпеки держави у контексті глобалізаційних тенденцій розвитку. Проведено аналіз формування, становлення і розвитку категорій «безпека», «національна безпека», «економічна безпека», а також взаємозв'язку між ними. Розглянуто історичні аспекти розвитку економічної безпеки як складової національної безпеки держави. Обґрунтовано основні закономірності розвитку теорії економічної безпеки держави в умовах впливу глобалізації.

Ключові слова: економічна безпека, глобалізація, розвиток, держава, теоретичний підхід.

Мартыненко В.В. ТЕОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ

Исследованы основы теории экономической безопасности государства в контексте глобализационных тенденций развития. Проведен анализ формирования, становления и развития категорий «безопасность», «национальная безопасность», «экономическая безопасность», а также взаимосвязи между ними. Рассмотрены исторические аспекты развития экономической безопасности как составляющей национальной безопасности государства. Обоснованы основные закономерности развития теории экономической безопасности государства в условиях воздействия глобализации.

Ключевые слова: экономическая безопасность, глобализация, развитие, государство, теоретический подход.

Martynenko V.V. THEORY OF STATE ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION TRENDS

This article explores basic tenets of the theory of state economic security in the context of globalization trends. Author analyzes the formation, establishment and development of the categories of «security», «national security», «economic security» and the relationship between them. Historical aspects of state economic security as a component of national security are considered here. Basic laws of theory of state economic security under the impact of globalization explained.

Keywords: economic security, globalization, development, state, theoretical approach.

Постановка проблеми. З огляду на глобалізаційні тенденції розвитку світової економіки, на сучасному етапі все вагомішого значення набуває одна із головних функцій державного управління – забезпечення стратегічного національного інтересу держави та національної безпеки України. Таким чином, для з'ясування сутності значення понять «національна безпека» та «економічна безпека», необхідно охарактеризувати базове поняття «безпека», яке вперше було зафіксовано у 1190 році у словнику Робера та означало спокійний стан духу людини, яка вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак у цьому значенні термін не закріпився у лексиці народів Західної Європи і до XVII століття використовувався рідко.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Окремим проблемам розвитку національної економіки в контексті глобалізаційних процесів присвячено праці Д. Буркальцевої [1], Ю. Дудки [2], А. Мазараки [3], А. Чеснокова [4] та ін. Проте теорії економічної безпеки держави у контексті глобалізаційних тенденцій розвитку приділено недостатньо уваги, що зумовлює вибір теми і мети дослідження.

Постановка завдання. Головна мета дослідження полягає у дослідженні основних теоретичних положень економічної безпеки держави у контексті глобалізаційних тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з XVII–XVIII ст. практично в усіх країнах було визначено головну мету держави – забез-

печення загального блага та безпеки суспільства. У зв'язку з цим термін «безпека» набув нового значення і означав «стан, ситуацію спокою, що виникає в результаті відсутності реальної небезпеки (як фізичної, так і моральної), а також наявність матеріальних, економічних, політичних умов, відповідних органів та організацій, що сприяють створенню такої ситуації» [5, с. 10]. У тлумачному словнику В.І. Даля поняття «безпека» трактується більш загально та визначається як «відсутність небезпеки, схоронність, надійність» [6]. У спеціалізованій літературі XX століття безпека трактується як: «такий стан суб'єкта, за якого вірогідність зміни властивих цьому суб'єктові якостей і параметрів його зовнішнього середовища незначна і триває менше певного інтервалу» [7, с. 45]; «стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здатності до виживання та розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також її непередбачених та важко прогнозованих факторів» [8, с. 98]; «стан, тенденції розвитку (у тому числі латентні) і умови життєдіяльності соціуму, його структур і установ, за яких забезпечується зберігання його якості з об'єктивно обумовленими інноваціями та визначеним вільним функціонуванням, яке відповідає власній природі» [9].

Узагальнюючи бачення вчених щодо визначення поняття «безпека» в історичній ретроспективі, можна зробити висновок, що безпека – це певний стан захищеності суспільства від факторів внутрішнього та зовнішнього характеру, які загрожують нормаль-

ним умовам його функціонування. Враховуючи, що безпека є багатофакторною категорією, в якості її об'єкта може розглядатись особа, суспільство, держава. У свою чергу, зміцнення економічної безпеки є пріоритетним напрямом державної внутрішньої та зовнішньої політики.

У Радянському Уряді визначення поняття «державна безпека» було законодавчо закріплено у 1934 р. У загальному розумінні державна безпека – це захищеність підвалин існування держави, тобто державна безпека є вищим зрізом національної безпеки [10, с. 56].

З появою України як незалежної суверенної держави, разом із загальноприйнятими категоріями, які характеризували стан суспільства та держави, особливо значення набуває поняття «національна безпека». Трансформаційні процеси в Україні, що були викликані отриманням нею незалежності та переходом економіки до ринкових відносин, призвели до корінних змін усієї суспільно-економічної системи. Суспільство вимагало нових орієнтирів, методів та способів формування принципово нової моделі економічної безпеки держави. Тому в цей час проблемі зміцнення національної безпеки України почала приділятися значна увага: у 1996 р. було створено Раду національної безпеки і оборони України та у 1997 р. прийнято Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України, в якій було закріплено положення, що «національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей» [11].

Концепція втратила чинність із прийняттям у 2003 році Закону України «Про основи національної безпеки України», в якому визначення поняття «національна безпека» було подано в такій редакції: «національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [12].

Прагнення до формування ефективної державної політики щодо зміцнення національної безпеки обумовило розробку та затвердження Стратегії національної безпеки України, в якій зазначено, що «подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах і цілях, які мають відповідати викликам і загрозам ХХІ ст., її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки». У Стратегії визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізм забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; конкретизовано засади політики держави у сфері національної безпеки, зокрема, щодо забезпечення прийнятого рівня безпеки [13].

Основним результатом відкритості національної економіки України є її залежність від об'єктивних процесів глобалізації, які останнім часом набувають всеохоплюючого характеру. Вже починаючи з другої половини ХХ ст., глобалізація почала зачіпати всі аспекти соціально-економічного життя практично усіх країн світу та України в тому числі. Тому в ХХІ ст. теорія економічної безпеки держави у контексті глобалізації набуває особливої актуальності. Погоджуючись з думкою Н.М. Мухітова, ми вважаємо, що оскільки українська економіка все більше стає

частиною єдиної світової економіки, її стійкість та можливість конкурувати з іншими країнами на світовому ринку значною мірою залежить від відкритості зовнішньому світу, здатності країни оперативно реагувати на зовнішні загрози [14].

Розглянувши історичні аспекти розвитку економічної безпеки як складової національної безпеки держави в умовах впливу глобалізації, перейдемо до дослідження теоретичних засад. Визначення та алгоритм розрахунку рівня економічної безпеки держави в Україні вперше закріплено на законодавчому рівні у Методичці розрахунку рівня економічної безпеки України (2007), в якій зазначається, що «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави» [15].

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (2013), економічна безпека визначається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі й характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [16].

У наукових працях українських та зарубіжних вчених-економістів існує багато точок зору стосовно визначення поняття «економічна безпека» і її основних складових та суміжних з нею понять та категорій. Але, не зважаючи на значний обсяг напрацювань у цій сфері, більшість авторів досліджують економічну безпеку держави без врахування впливу глобалізаційних процесів світової економіки. Тому наукові засади щодо формування концептуальних основ та понятійно-категоріального апарату дослідження теорії економічної безпеки держави має на сьогодні все ще недостатній рівень розробленості.

На думку американських вчених Х. Маховські та С. Мурдоча, базовою складовою поняття «економічна безпека» є забезпечення суверенітету (незалежності) держави у прийнятті рішень як у політичній сфері всередині країни, так і з міжнародних питань. Слід зазначити, що в такій інтерпретації економічна безпека означає перш за все захищеність інтересів держави.

Х. Маховські зазначає, що економічна безпека повинна забезпечувати достатньо високий ступінь незалежності від партнера з життєво важливих економічних параметрів, тобто таких, які у випадку їх порушення впливають на свободу вибору в політичних рішеннях та неприйнятні з комерційної точки зору [17]. Більш конкретні судження С. Мурдоча, який вважає, що небезпека виникає в тому випадку, коли відбуваються суттєві зміни: в об'ємі розподілу доходів та багатства; на рівні зайнятості, інфляції, доступі до ринку, постачанні сировини тощо; в економічному суверенітеті, тобто можливості контролювати широке коло інструментів політики та ресурсів [18, с. 67].

У цьому контексті «захищеність» розглядається як практична частина заходів, які пов'язані з забезпеченням стійкого розвитку економіки. Г. Пастернак-Таранущенко зазначає, що «державна повинна бути готовою протистояти як будь-якій державі (зовнішні загрози), так і будь-якому громадянину або об'єднанню людей (внутрішні загрози)» [19, с. 25]. При цьому можна стверджувати, що будь-які механізми та інструменти, які орієнтовані на забезпечення ефективного розвитку економічної сфери на ін-

новаційних засадах, можуть розглядатися як заходи щодо захисту економічної безпеки.

Погоджуючись з багатьма авторами, вважаємо, що найбільш коректними у науковій економічній літературі є визначення поняття «економічна безпека», які спираються на певну комбінацію окреслених вище підходів. Так, на думку Я.А. Жаліла, економічна безпека може бути визначена «як складна багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави; протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [20, с. 141-142]. Можна погодитись і з концепцією економічної безпеки, в якій зазначено, що «суть економічної безпеки України становить: спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій; здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [21, с. 5].

Проведений аналіз наведених вище визначень економічної безпеки свідчить, що деяким трактуванням притаманна надмірна деталізація та загострення уваги на короткострокових проблемах, а деяким – занадто широкий і загальний підхід до її визначення та зосередження тільки на інтересах держави, залишаючи без уваги інтереси особи та суспільства. При цьому поза увагою дослідників залишаються дуже важливі аспекти економічної безпеки держави, пов'язані із впливом глобалізації, а глобалізаційні процеси ототожнюються із зовнішніми загрозами, або ж взагалі нівелюються. Це зумовлює необхідність визначити роль і місце глобалізації як однієї з основних закономірностей сучасного розвитку світового суспільства, у теорії економічної безпеки держави.

Аналізуючи існуючі теоретичні підходи щодо поняття «економічна безпека держави» у контексті явища глобалізації, доцільно виокремити погляди вчених щодо формування і зміцнення економічної безпеки держави з урахуванням глобалізаційних процесів (табл. 1).

З наведених у таблиці 1 визначень можна побачити, що вплив глобалізації на економічну безпеку держави полягає у: взаємозв'язках між державними та міжнародними елементами глобальної економічної системи; виконанні вимог участі в системі міжнародних економічних відносин та гео економічній структурі; впливі поточного стану світової економіки в цілому; виникненні в світовій економічній системі форс-мажорних обставин соціально-політичного, економічного та екологічного характеру; відкритості й інтегрованості національної економіки у світове господарство.

Спираючись на проведені дослідження, визначення поняття економічної безпеки держави в умовах впливу глобалізаційних процесів повинно спиратися на такі положення:

1. Економічна безпека є найважливішою складовою системи національної безпеки будь-якої країни і в умовах впливу глобалізації має бути пов'язана з іншими елементами системи тісним взаємозв'язком.

2. Повноцінний захист національних інтересів під впливом глобалізації можливий тільки при наявності ефективної системи виявлення реальних загроз, попередження потенційних загроз та знешкодження причин їх появи.

3. Загрози економічній безпеці можуть мати як внутрішні, так і зовнішні джерела, причому в умовах відкритості та інтегрованості національної економіки серед основних зовнішніх факторів все більшого значення набуває фактор глобалізації.

4. Об'єктом захисту при зміцненні економічної безпеки в умовах негативного впливу глобалізації виступають економічні інтереси, тобто життєво необхідні потреби людини, суспільства та держави в економічній сфері.

5. Зміцнення економічної безпеки неможливе без визначення рівня її захищеності від негативних глобалізаційних та внутрішніх впливів.

Висновки з проведеного дослідження. Спираючись на результати проведеного аналізу, можна запропонувати таке загальне визначення економічної безпеки держави з урахуванням впливу глобалізації: економічна безпека, будучи важливою складовою національної безпеки, є таким станом національної економіки, за якого забезпечується захищеність національних інтересів від реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього походження, а та-

Таблиця 1

Теоретичні підходи до трактування поняття «економічна безпека» у контексті впливу глобалізації

№ з/п	Автор	Авторське визначення поняття	Джерело
1	Ю.П. Дудка	Стан економічного розвитку держави, що характеризується ефективним та раціональним використанням економічного потенціалу, здатністю до саморозвитку і самовідтворення, системою мінімізації дестабілізуючих впливів світогосподарського простору, стабільністю взаємозв'язків між державними та міжнародними елементами глобальної економічної системи, що сприяє сталому розвитку національної економіки держави, яка інтегрується у світові економічні структури.	[2, с. 6]
2	А.В. Чесноков	Здатність держави через систему заходів забезпечувати суверенітет національної економіки, її стабільність, керованість і стійкість до негативних впливів, спроможність постійно удосконалювати структуру національної економічної системи з метою підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції за умов виконання вимог участі в системі міжнародних економічних відносин та гео економічній структурі.	[4, с. 117]
3	Д.Д. Буркальцева	Стан економіки, що уможливорює запобігати зовнішнім і внутрішнім загрозам та забезпечити сталий соціально-економічний розвиток, який одночасно залежить від стану макроекономічних показників і від стану світової економіки в цілому.	[1, с. 81]
4	О.В. Кліменко, О.О. Бачал	Найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здібності підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами народного господарства, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів за високого рівня відкритості й інтегрованості економіки у світове господарство.	[22]

кож здатністю економічної системи до розширеного відтворення та відкритості й інтегрованості у наддержавні структури з метою ефективної протидії світовим кризовим явищам та факторам глобалізації.

Отже, економічну безпеку слід розглядати як стан економіки, за якого забезпечується захищеність життєво необхідних потреб та інтересів людини, суспільства, держави від реальних і потенційних загроз зовнішнього або внутрішнього характеру в умовах відкритості й інтегрованості національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буркальцева Д.Д. Проблеми забезпечення економічної безпеки України в умовах світової кризи / Д.Д. Буркальцева // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Економіка. – 2011. – Вип. 124-125. – С. 81-84.
2. Дудка Ю.П. Економічна безпека України у вимірах глобалізаційних викликів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Ю.П. Дудка ; ДУ «Ін-т економіки природокористування та сталого розв. НАН України». – К., 2011. – 20 с.
3. Мазаракі А. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : [монографія] / А. Мазаракі, О. Корольчук, Т. Мельник та ін. – К. : КНТЕУ, 2010. – 718 с.
4. Чесноков А.В. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах глобалізації / А.В. Чесноков // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Міжнародні відносини. – 2004. – Вип. 29-30. – С. 116-119.
5. Основы экономической безопасности: (Государство, регион, предприятие, личность) : [учебно-практическое пособие] / В.И. Видяпин [и др.] ; ред. Е.А. Олейников ; Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова (М.). – М. : Бизнес-школа Интел-Синтез, 1997. – 279 с.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – Санкт-Петербург – Москва : Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1882. – Т. 1. – 723 с.
7. Тамбовцев В.Л. Объект экономической безопасности России / В.Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45-53.
8. Сенчагов В.К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России / В.К. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 98-101.
9. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О.А. Бельков // Безопасность: Информационный сборник. – 1994. – № 3(19). – С. 91-94.
10. Кириченко О.А. Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці / О.А. Кириченко, Ю.Г. Кім // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 12. – С. 53-65.
11. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України № 3/97-ВР від 16 січня 1997 р. (остання редакція від 22.07.2003 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Про основи національної безпеки України : Закон України № 964-IV від 19.06.2003 р. (із змінами та доповненнями станом на 18.05.2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/про%20основи%20національної%20безпеки%20України>.
13. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» / Указ Президента України № 105 від 12 лютого 2007 року (в редакції від 8 червня 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Мухитов Н.М. Формирование национальной системы экономической безопасности в условиях глобализации [Текст] : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Н.М. Мухитов. – М., 2006. – 24 с.
15. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ міністерства економіки України № 69 від 02 березня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
16. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF>.
17. Machovski H. Ost-Vest Yandel: Entwicklung, Interessenlagen, Aussichten / Aus Politik. Zeitgeschichte. – Bonn, 1985. – № 5. – P. 5-18.
18. Murdoch C. Economic factors as objects of security: Economics security & vulnerability / C. Murdoch // K. Knorr, F. Trager. Economics issues & national security. – Lawrence, 1977. – 98 p.
19. Пастернак-Таранущенко Г. У колі економічних небезпек / Г. Пастернак-Таранущенко // Вісник НАНУ. – 2000. – № 8. – С. 25.
20. Жаліло Я.А. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я.А. Жаліло // Стратегії національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Видавництво «Сантисага», 2001. – 224 с.
21. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економічного прогнозування / кер. проекту В.М. Геєць. – К. : Вид-во «Логос». – 1999. – 56 с.
22. Кліменко О.В. Формування економічної безпеки в умовах глобалізації / О.В. Кліменко, О.О. Бачал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/28068/1/Bezpeka.pdf>.